

Η εξέλιξη των ιατρικών αντιλήψεων στο Βυζάντιο κατά τον 9ο αι.

/ [Επιστήμες, Τέχνες & Πολιτισμός](#)

Η βυζαντινή ιατρική αποτελεί τη σημαντική γέφυρα για το πέρασμα από την αρχαία ελληνική στη λαϊκή ιατρική μέχρι τον 18ο αιώνα. Πέρασε από διάφορες φάσεις και εξελίχθηκε σταδιακά από τέχνη σε επιστήμη. Οι κατεξοχήν εκπρόσωποι της ιατρικής στο Βυζάντιο (σημ. 1) είναι ο Ορειβάσιος Περγαμηνός (4ος αι.), ο Αέτιος Αμιδηνός (6ος αι.), ο Αλέξανδρος Τραλλιανός (6ος αι.), ο Παλλάδιος Αλεξανδρινός (6ος αι.), ο Παύλος Αιγινήτης (7ος αι.), ο Θεόφιλος Πρωτοσπαθάριος (7ος αι.), ο Στέφανος Αθηναίος ή Αλεξανδρεύς (7ος αι.), ο Λέων Ιατροσοφιστής (9ος αι.), ο Παύλος Νικαίας (9ος αι.), ο Θεοφάνης Νόν(ν)ος (10ος αι.), ο Συμεών Σηθ (11ος αι.), ο Νικόλαος Καλλικλής (12ος αι.), ο Ιερόφιλος Φιλόσοφος (12ος αι.), ο Νικόλαος Μυρεψός (13ος αι.) και ο Ιωάννης Ζαχαρίας Ακτουάριος (14ος αι.).

Πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι υπάρχουσες πληροφορίες για τη βυζαντινή ιατρική προέρχονται κατά την πλειονότητά τους από τα σωζόμενα ιατρικά συγγράμματα και δευτερευόντως ανιχνεύονται σε διάσπαρτα χωρία κειμένων άλλων κατηγοριών, όπως για παράδειγμα επιστολές, εκφράσεις, ιστοριογραφία (σημ. 2). Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι το περιεχόμενο των ιατρικών κειμένων αναπτύσσεται σε θεωρητικό επίπεδο, ενώ οι πληροφορίες των άλλων κειμένων συνήθως αφορούν την άσκηση της ιατρικής στον καθημερινό βίο στο Βυζάντιο. Έτσι ο συγκερασμός των πληροφοριών από τις δύο κατηγορίες κειμένων οδηγεί σε

ασφαλέστερα συμπεράσματα σχετικά με τη διαμόρφωση των σχετικών αντιλήψεων και την άσκηση της ιατρικής κατά τη βυζαντινή περίοδο.

Σε μία εμπειριστατωμένη μελέτη των πηγών ο μελετητής διαπιστώνει ότι η ιατρική στο Βυζάντιο εξελίσσεται καθ' όλη την πρώιμη και μέση περίοδο και οργανώνεται ως επιστήμη –με τη σημασία που είχε ο όρος στην εποχή του– κατά τα τέλη του 10ου και τον 11ο αιώνα. Ο Αλέξανδρος Τραλλιανός, τον 6ο αιώνα, είναι ο πρώτος Βυζαντινός ιατρός που ονομάζει τον ιατρό «έπιστήμονα»: «(...) καὶ δεῖ πανταχόθεν βοηθεῖν τὸν ἐπιστήμονα καὶ φυσικοῖς χρώμενον ἐπιστημονικῶ ἰσχύϊ καὶ μεθόδῳ τεχνικῇ» (σημ. 3). Η επισήμανση βέβαια αυτή γίνεται προκειμένου ο συντάκτης να δικαιολογήσει στο έργο του την παράλληλη καταγραφή ιατρικών συνταγών και αντίστοιχων αλχημικών ή μαγικών συνταγών, στο πλαίσιο πάντα της λευκής-αποτροπαϊκής μαγείας (σημ. 4).

Σταθμό στη διαμόρφωση της ιατρικής στο Βυζάντιο ως επιστήμης αποτελεί κατά τον 9ο αιώνα η στροφή του ενδιαφέροντος των ιατρών στη μελέτη της ανατομίας του ανθρώπινου σώματος. Η τάση αυτή για μελέτη και αναλυτική περιγραφή της ανθρώπινης φύσεως καθώς και οι διατροφικές αντιλήψεις που διαμορφώνονται με βάση την ανατομία του ανθρώπινου σώματος σηματοδοτούν νέες μεθόδους στη συγγραφή των ιατρικών εγχειριδίων από τον 9ο αιώνα και μετά. Πρόδρομο των μεθόδων αυτών αποτέλεσε εν μέρει το έργο του Αλεξάνδρου Τραλλιανού, ο οποίος ακολούθησε την κατακόρυφη πορεία στην περιγραφή των νοσημάτων, από την κεφαλή έως τα άκρα.

Η συμβολή του Λέοντος του Ιατροσοφιστού βασίζεται αρχικά στην επεξεργασία του έργου του μοναχού Μελετίου (9ος αι.), του επονομαζόμενου επίσης ιατροσοφιστού, καθώς το *Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς* (σημ. 5) κείμενο του Μελετίου αποτελεί την πρώτη ιατρική ανατομική πραγματεία. Ωστόσο το έργο του Μελετίου, όπως επισημαίνει και ο Hunger, δεν έχει σαφώς ιατρικό χαρακτήρα, αλλά περισσότερο «τελεολογικό προσανατολισμό» (σημ. 6). Έτσι η συμβολή του στη διαμόρφωση των ιατρικών αντιλήψεων της εποχής του είχε άμεση σχέση με την αξιοποίηση των παρεχομένων στοιχείων από την ιατρική οπτική γωνία του Λέοντος Ιατροσοφιστού.

Προκειμένου να γίνει κατανοητή η εξέλιξη των αντιλήψεων περί ασθενειών και θεραπειών κατά τον 9ο αιώνα, είναι απαραίτητο να γίνει μία συνοπτική αναφορά στο κείμενο του Μελετίου, πριν εξετάσουμε τη συμβολή του Λέοντος και του Παύλου στη βυζαντινή ιατρική. Ο Μελέτιος φαίνεται ότι αρχικά χρησιμοποίησε ως πηγή το φιλοσοφικό-θεολογικό χαρακτήρα έργο του Νεμεσίου, επισκόπου Εμέσης (4ος-5ος αι.), υπό τον συναφή τίτλο: *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου* (σημ. 7). Ο Νεμέσιος διεξέρχεται την έννοια της χριστιανικής ανθρωπολογίας, βασιζόμενος στον

Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη και τον Πλωτίνιο με αναγωγές στη χριστιανική διδασκαλία (σημ. 8).

Το μεγάλο βήμα του Μελετίου είναι η παράλληλη επεξεργασία και αξιοποίηση των φιλοσοφικών προβληματισμών του Νεμεσίου, των ιατρικών θεωριών των Ιπποκράτη και Γαληνού και των θεολογικών θέσεων των Πατέρων της Εκκλησίας. Όπως ο ίδιος δηλώνει στο προοίμιο (Ύπόθεσις), στόχος του είναι η σφαιρική και ολοκληρωτική μελέτη της ανθρώπινης οντότητας ως τριμερούς όλου: σώματος – πνεύματος – ψυχής. Επισημαίνει μάλιστα ότι ούτε οι Έλληνες ιατροί και φιλόσοφοι ούτε οι Πατέρες διεξήλθαν αναλυτικά το θέμα αυτό, καθώς ο καθένας το αντιμετώπιζε από τη δική του οπτική γωνία και αρκείτο σε όσα ικανοποιούσαν τις θεολογικές ή ιατρικές αναζητήσεις του. Προαναγγέλλει δε ότι ο ίδιος, αξιοποιώντας όλες τις προγενέστερες επιμέρους γνώσεις, θα προσπαθήσει να δώσει εκτενώς και με όση δυνατή πληρότητα την περιγραφή της ανθρώπινης οντότητας, σε ένα πρωτότυπο κείμενο:

«Ὁ μὲν γὰρ Ἰπποκράτης περὶ φύσεως παιδίου καὶ ἀνδρὸς γράψας ὀλίγα τινὰ καὶ δυσδιάγνωστα, οὐδὲν περὶ τοῦ καθόλου ἀνθρώπου ἐμνημόνευσεν ἢ τῶν ἐν αὐτῷ δυνάμεων ἢ ἐνεργειῶν ἢ τῶν τοῦ σώματος μορίων. Ὁ γὰρ Γαληνὸς περὶ φύσεως μορίων μνησθεὶς καὶ περὶ κράσεων ἐν οὐδεμίᾳ τῶν πραγματειῶν αὐτοῦ φαίνεται τοιαύτην ὀλοκλήρως ὑπόθεσιν ἀναγράψας. Σωκράτης δὲ ἐτυμολογίας μᾶλλον μορίων καὶ ὀνομάτων ἐν τῷ περὶ φύσεως ἀνθρώπου συντάγματι αὐτοῦ, ὡς γραμματικὸς ἢ φιλόσοφος συνετάξατο. Οἱ δὲ ἅγιοι καὶ τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι, οἷον ὁ μέγας Βασίλειος, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Γρηγόριος Νύσσης, ὁ χρυσολόγος Χρυσόστομος καὶ ὁ παμμακάριστος Κύριλλος καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν κατ' αὐτοὺς ἐν τοῖς λόγοις αὐτῶν τοῖς διδασκαλικοῖς σὺν τῷ θεολογικῷ φυσιολογήσαντες, πολλὰ περὶ τῶν τοῦ σώματος ἡμῶν μορίων καὶ τῶν ψυχικῶν καὶ ζωτικῶν καὶ φυσικῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν συνεφιλοσόφησαν· οὐδεὶς μὲντοι γε τῶν προειρημένων ἀνδρῶν ἢ τῶν ἁγίων τούτων συναγαγὼν φαίνεται τὴν ὅλην ὑπόθεσιν, τοῦ μὴ τὴν πραγματείαν ἀποτελέσαι· τὰ οὖν διεσπαρμένα, ὡς ἐν ταῖς τούτων βίβλοις ἐγκείμενα, αὐτὸς ἐκλαβὼν, τὸ παρὸν ὡς ἐνὸν συνεστησάμην δὴ σύγγραμμα· τοῖς μὲν ὡς εἰκὸς ἔχειν αὐτὸ βουλομένοις, ὑπόμνημα τῆς φύσεως καὶ τῆς συστάσεως τοῦ σώματος παντὸς ἐσόμενον» (σημ. 9).

Το κείμενο του Μελετίου αποτελεί την πρώτη ουσιαστική προσπάθεια για σφαιρική μελέτη της ανθρώπινης φύσεως και το περιεχόμενό του παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον για τη μελέτη των αντιλήψεων περί της οντολογικής υποστάσεως του ανθρώπου κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο. Σε πολλά χωρία του κειμένου είναι εμφανής ο συγκεκριασμός φιλοσοφικών και ιατρικών απόψεων που εκπηγάζουν από τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και των χριστιανικών αντιλήψεων περί του

ανθρώπου. Ο Μελέτιος αντιμετωπίζει τον άνθρωπο ως ενιαία ψυχική-πνευματική-σωματική οντότητα με προορισμό την αθανασία και τη θέωση. Εξετάζει διεξοδικά την ανθρώπινη φύση περιγράφοντας την ανατομία του σώματος, τις δυνάμεις και τα πάθη του πνεύματος και της ψυχής, τις αισθήσεις, τις επιθυμίες, τις κλίσεις και ανάγκες του ανθρώπου, τις ηλικιακές φάσεις και τις εκδηλώσεις τους από τη γέννηση ως το θάνατο. Προβάλλει ως μέγιστη πνευματική κατάκτηση την αυτογνωσία, η οποία οδηγεί στην ένωση με τον Θεό και την ευδαιμονία. Με γνώμονα την ανατομία του ανθρώπινου σώματος εξετάζει αναλυτικά τη φυσιολογία κάθε μέλους και οργάνου, περιγράφει τις δυσλειτουργίες και τα νοσήματα που εμφανίζονται σε κάθε ένα από αυτά.

Αξιοσημείωτο είναι ότι σε πολλές περιπτώσεις θεωρεί τις εκδηλωμένες δυσλειτουργίες ως απόρροια της συγκρουσιακής σχέσεως μεταξύ πνεύματος – ψυχής και σώματος, όταν ο άνθρωπος δεν αγωνίζεται επαρκώς να νικήσει τη φυσική του αδυναμία και να ενωθεί με το θείο. Τη φυσική φθορά του ανθρώπινου σώματος, κατά τον Μελέτιο, δεν ακολουθεί κατ' ανάγκην η φθορά του πνεύματος και της ψυχής. Αντίθετα ο θάνατος του σώματος προσφέρει την αθανασία στην ανθρώπινη φύση, εφόσον απαλλάσσεται από όλα τα φθαρτά και εφήμερα. Ο επίλογος του κειμένου αποτελεί ένα είδος εγκωμίου για τη μοναδικότητα της ανθρώπινης φύσεως και τον Δημιουργό της.

Το έργο του Μελετίου, όπως αναφέρθηκε, χρησιμεύει ως βάση για τη συγγραφή του ιατρικού έργου του Λέοντος Κωνσταντινοπολίτου, του επίσης επονομαζόμενου ιατροσοφιστού, με τίτλο Σύνοψις εις τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου (σημ. 10). Ο συγγραφέας εφαρμόζοντας μία ορθολογιστική μέθοδο αξιοποιεί όλες τις ιατρικές πληροφορίες που αναφέρει ο Μελέτιος, προσθέτει επιλεκτικά στοιχεία από την ιπποκράτειο ιατρική και συμπληρώνει με πολλά νέα στοιχεία προερχόμενα από την προσωπική του εμπειρία ως ιατρού. Όπως δηλώνει στο επίτιτλο του έργου του, επιχειρεί να προσδιορίσει και να περιγράψει τις ποικίλες εκφάνσεις της ανθρώπινης φύσεως, τις δυνάμεις που την απαρτίζουν και την ενεργοποιούν, τις ηλικιακές φάσεις, τις φυσικές ανάγκες και τις αιτιάσεις τους, τις ανθρώπινες δραστηριότητες και κλίσεις. Το κείμενο του Λέοντος αρχίζει με μία ενδιαφέρουσα ετυμολογική προσέγγιση των βασικών στοιχείων της ανθρώπινης οντότητας. Αναφέρω το πρώτο χαρακτηριστικό χωρίο:

«Τί ἐστι ψυχὴ; οὐσία ἀσώματος, λογικὴ, νοερὰ καὶ ἀθάνατος. τί ἐστὶν ἄνθρωπος; ζῶον λογικόν, θνητόν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν. τί ἐστὶ ζῶον; οὐσία ἔμψυχος αἰσθητικὴ. πόθεν ἄνθρωπος; παρὰ τὸ ἕναρθρον ἔχειν φωνὴν τῶν ἄλλων ζῶων ἀνάρθως καὶ ἀσημάντως φωνούντων. καὶ ἄλλως παρὰ τὸ ἀθρεῖν καὶ λογίζεσθαι, ἅπερ ὄπωπε, τουτέστιν ἅπερ βλέπει· ἢ παρὰ τὸ ἄνω βλέπειν· ἢ παρὰ τὸ δρῶν, τὸ

βλέπω, ἄδρωπος καὶ ἄνθρωπος· ἢ παρὰ τὸ ἄνω ῥέπειν, ἀνάρροπος. πόθεν ἔμβρυον; παρὰ τὸ ἔσω βρύειν, ὡς ἐνάλιον ζῶον παραπλήσιον· ἢ διὰ τὸ ἔνδοθεν τὴν βορὰν ἔχειν· ἢ διὰ τὸ ἔνδον εἶναι βροτόν. πόθεν μήτρα; παρὰ τὸ μήτηρ εἶναι τοῦ γεννωμένου. νηδύς, ὅτι μεθ' ἠδύτητος ἐνεργεῖ· ἢ ἐκ τοῦ διανενημῆσθαι, ὃ ἐστὶ σεσωρευθῆσθαι καὶ πεπληρωθῆσθαι» (σημ. 11).

Ο συσχετισμός των φυσικῶν συστατικῶν του ἀνθρώπινου οργανισμοῦ με τὴν ηλικία του ἀτόμου, τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως καὶ τὴς κλιματικῆς συνθήκης ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τὴς πιο ἐνδιαφέρουσες θεωρίες στο ἔργο του Λέοντος, στὴν ὁποία βασίζονται οἱ διατροφικῆς ἀπόψεις που διαμορφώνονται προϊόντος του χρόνου καὶ μετὰ τον 10ο αἰῶνα στὴ σκέψη των Βυζαντινῶν ἰατρῶν. Ἡ θεωρία αὐτὴ ἔχει τὴς ἀπαρχῆς τῆς στὸν Ἰπποκράτη (σημ. 12) καὶ διατυπώνεται σε μία πρώτη μορφή ἀπὸ τον Γαληνό (σημ. 13), χωρὶς ὅμως νὰ λαμβάνει πρακτικῆς διαστάσεις με συγκρότηση πάγιων ἰατρικῶν κατευθύνσεων περὶ διατροφῆς καὶ υγείας. Στὸν συσχετισμὸ αὐτὸ βέβαια βασίστηκαν καὶ οἱ προγενέστεροι Βυζαντινοὶ ἰατροὶ ὡς πρὸς τὴς αἰτιάσεις διαφόρων νοσημάτων, ὅπως γιὰ παράδειγμα ὁ Ορειβάσιος στὴ διατύπωση τῆς πρωτότυπης θεωρίας του περὶ μεταδόσεως των πανδημῶν νοσημάτων μέσω του εἰσπνεόμενου ἀέρα (σημ. 14).

Ὡστόσο τὸ νέο στοιχεῖο στο ἔργο του Λέοντος εἶναι ἡ ἀμεση σύνδεση των διατροφικῶν ἀναγκῶν του ἀνθρώπου με τὴ φυσικὴ κατάσταση καὶ τὴν ηλικία του, τὴν ἐποχὴ του ἔτους καὶ τὴς κλιματικῆς συνθήκης. Ὁ συσχετισμὸς αὐτὸς μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ διαγραμματικὰ ὡς ἐξῆς:

Πῦρ - θέρος - θερμότητα - ξανθὴ χολή = Παιδικὴ ἡλικία

Ἄηρ - ἔαρ - ὑγρότητα - αἷμα = Ἐφηβεία / Νεανικὴ ἡλικία

Ὑδωρ - χειμῶν - ψυχρότητα - φλέγμα = Ὀριμὴ ἡλικία

Γῆ - φθινόπωρο - ξηρότητα - μέλαινα χολή = Γῆρας

Πολύ σημαντικό ἐπίσης ἔργο του Λέοντος εἶναι ἡ Σύνοψις Ἰατρικὴ, ἡ ὁποία θεσμοθετεῖ νέα μέθοδο σύνταξης των ἰατρικῶν ἐγχειριδίων καὶ συμβάλλει στὴν ἐξέλιξη των ἀντιλήψεων περὶ ἀσθενειῶν καὶ θεραπειῶν στο Βυζάντιο ἀπὸ τον 9ο αἰῶνα καὶ ὕστερα (σημ. 15). Στὸ Προοίμιο του ἔργου ὁ συγγραφέας ἀπευθύνεται σε κάποιον Γεώργιο, ὁ ὁποῖος, ὅπως φαίνεται, του ζήτησε νὰ συντάξει τὸ κείμενο:

«Οὐχ ἄπαξ, οὐδὲ δις, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἤτησάς με, γνησιώτατε Γεώργιε, ὅσα φοιτῶν ἐν ταῖς διατριβαῖς μεμάθηκας ἰατρικὰ θεωρήματα, ταῦτά σοι διὰ βραχέων ἐπελθεῖν ὑπομνήσεως ἔνεκα. Ἐγὼ δὲ ταῖς τῶν φίλων ἐτοίμως ὑπακούων αἰτήσεσι πειράσομαί σοι πᾶσαν, ὡς εἶπεῖν, τὴν ἰατρικὴν ἐπελθεῖν, πάσης μὲν συντομίας ὁμοῦ

καὶ σαφηνείας ἐπιμελούμενος, μηδὲν κατὰ δύναμιν τῶν ἀναγκαίων ὑπερορῶν· γελοῖον γὰρ ἀναμιμνήσκειν ἐθέλοντα ἀσαφῶς καὶ μὴ διὰ πολλῶν ἐρμηνεύειν τὰ πράγματα» (σημ. 16).

Ο Λέων στο ἔργο αὐτὸ κωδικοποιεῖ τις ασθένειες σε κατηγορίες, με κριτήρια αφενὸς τὴν ανατομία τοῦ ἀνθρώπινου σώματος καὶ αφετέρου τὴν ηλικία, τὴν ἐποχὴ τοῦ ἔτους καὶ τις κλιματικές συνθήκες κάτω ἀπὸ τις ὁποῖες ἐκδηλώνεται κάθε νόσος. Στὴ Σύνοψι Ἰατρικὴ περιλαμβάνονται ἑκατὸν ογδόντα ἐνόητες ὁργανωμένες σε ἐπτὰ λόγους, ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστος ἀναφέρεται σε ἓνα τμήμα τοῦ ἀνθρώπινου σώματος. Οἱ ἐπιμέρους ἐνόητες κάθε λόγου φέρουν ὡς τίτλους ὀνομασίες νοσημάτων που ἐμφανίζονται στο συγκεκριμένο τμήμα τοῦ σώματος. Ο συγγραφέας περιγράφει τὰ συμπτώματα κάθε νοσήματος, τις αἰτιάσεις τοῦ καὶ συγχρόνως προτείνει θεραπείες γιὰ κάθε νόσημα μέσω διατροφῆς καὶ βοτάνων. Τὴ μέθοδό του περιγράφει στο Προοίμιο τοῦ ἔργου: «Ἐκαστον τοίνυν τῶν παθημάτων ἐκθέμενος πρῶτον, μετὰ ταῦτα τὰς αἰτίας ὑπαγορεύσω σαφῶς· δεῦτερον δὲ τὰ σημεῖα δι' ὧν ῥαδίως γνωσθήσεται· τρίτον τὴν θεραπείαν, δι' ἣν ἅπαντα κατὰ τὴν τέχνην σπουδάζομεν» (σημ. 17).

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ Λέων ἀφιερώνει περισσότερο χρόνο στὴν περιγραφή τῶν νοσημάτων καὶ τῶν αἰτίων τοῦσ καὶ λιγότερο στὴν θεραπεία τοῦσ. Ἡ τακτικὴ αὐτὴ φανερώνει ὅτι ὁ Βυζαντινὸς ἰατρός βασίζεται περισσότερο στὴν πρόληψη καὶ λιγότερο στὴν θεραπεία τῶν νοσημάτων. Παραθέτω ἓνα χαρακτηριστικὸ ἀπόσπασμα:

«Περὶ πλευρίτιδος. Πλευρίτις ἐστὶ φλεγμονὴ τοῦ ἔσωθεν ὑπεζωκότος ὑπειληφότος τὰς πλευρὰς ὑμένοσ. σημεῖα δὲ τῆς πλευρίτιδος τὰ λεγόμενα ὑπὸ τῶν δογματικῶν παθιγνωμικὰ τέτταρα· βῆξ, δύσπνοια, πυρετὸς ὄξυς, ὀδύνη νυγματώδης· ἐστὶ δὲ ὀδύνη νυγματώδης, ὡς εἴ τις ψηφίδα ῥίψας ἐν ὕδατι ποιήσῃε κύκλον ἀεὶ μεγεθυνόμενον καὶ φεύγοντα ἀεὶ τὸ κέντρον αὐτοῦ, καὶ δεῖ καταρχὰς μὲν ζεματίοις χρῆσθαι ὑσσώπου, γλυκυρίζου καὶ τῶν τοιούτων, ἔξωθεν ἐπὶ τῆς πλευρᾶς πυρίᾳ τε καὶ σακελλισμοῖς· ἐστὶ δὲ καὶ ὅτε φλεβοτομοῦμεν· προκόπτοντος δὲ τοῦ χρόνου λεπτῶς πάνυ διαιτῶμεν, οἶον πτισάνη χρώμενοι» (σημ. 18).

Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον ὅτι τὴν ἴδια περίοδο ἐμφανίζονται ἀνάλογες ἀντιλήψεις καὶ σε ἄλλης φύσεως κείμενα, γεγονός που ἀποδεικνύει ἅτι μάλλον οἱ θέσεις τῶν ἰατρῶν εἶχαν ἐυρύτερα ἐπηρεάσει τουλάχιστον τὸ περιβάλλον τῶν Βυζαντινῶν λογίων. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ ἀναφορὰ τοῦ Θεοφύλακτου Ἀχρίδας (12ος αἰ.) στὴν κακὴ κατάστασι τῆς υγείας τοῦ, τὴν ὁποία ἀποδίδει σε δυσχερεῖς κλιματικές συνθήκες καὶ στὴν διατροφή: «Τοῦ γὰρ ἐν Ἀχρίδι ἀέρος τὸν ἐνταῦθα ἀλλαξάμενος, τοῦ τ' ἐν ἐκείνῃ ὀλιγοφόρου οἴνου καὶ λεπτοτάτου καὶ τῶν ἄλλων ὑγιεινοτέρων τροφῶν στερηθεὶς, κακῶς ἔχει τὸ σῶμα, καὶ πάνυ πονήρως

πέπραγεν· άνορεξίας μέν είς έσχατον ήκων, κεφαλαλγία δέ προσπαλαίων, καί τήν γαστέρα χυμῶν έμπλεω περικείμενος» (σημ. 19).

Ανάλογο σχόλιο κάνει και ο Τιμαρίων στο ομώνυμο κείμενο (12ος αι.), όπου με σκωπτικό τρόπο επικρίνει την αυστηρή δίαιτα που του επέβαλαν οι ιατροί, προκειμένου να θεραπευτεί από σοβαρή ασθένεια, η οποία δίαιτα ωστόσο τον αποστέρησε από τους τέσσερις χυμούς που έπρεπε να έχει ο οργανισμός του: «Ποῦ γάρ εϊκός άνευ τῶν τεσσάρων στοιχειωδῶν χυμῶν άνθρωπον ζήν τήν άνω καί παρὰ τόν βίον ζωήν;» (σημ. 20).

Τέλος σε μία πολύ ιδιαίτερη και σπάνια κατηγοριοποίηση ειδών της πανίδας, με βάση τα ίδια κριτήρια, προβαίνει ο Αρέθας Καισαρείας (10ος αι.), ώστε να αιτιολογήσει τη φυσιολογία τους: «(...) εϊ δέ κατ' έπικράτειαν τοῦ μέν πυρός, γίνεται τὰ θυμοειδή τῶν ζῶων, ως λέοντες καί παρδάλεις· τοῦ δέ ὕδατος, τὰ δειλότερα τῶν ζῶων, ως έλαφος, λαγωοί· τοῦ δέ άέρος, τὰ πτηνά, ως άετοί καί γῦπες· τῆς δέ γῆς, τὰ γεώδη καί βαρέα, ως άρκτοι, σύες καί τὰ παραπλήσια» (σημ. 21).

Το έργο του Λέοντος σηματοδοτεί, όπως αναφέρθηκε, μία νέα περίοδο για τα βυζαντινά ιατρικά συγγράμματα και αποτελεί τη βάση για τη διαμόρφωση δύο νέων μεθόδων συγγραφής ιατρικών κειμένων. Η πρώτη είναι αυτή που εφαρμόζει ο ίδιος ο Λέων στο έργο Σύνοψις Ιατρική, δηλαδή η κατηγοριοποίηση και περιγραφή των νοσημάτων με τα αναφερθέντα κριτήρια και τις θεραπείες τους. Η δεύτερη αναπτύσσεται αρχικά από τον Συμεώνα Σηθ, τον 11ο αιώνα, και διαμορφώνει τα ονομαζόμενα διατροφικά εγχειρίδια. Θεωρώ ότι οι αντιλήψεις περί διατροφικών θεραπειών στο έργο Σύνοψις Ιατρική του Λέοντος υπήρξαν καθοριστικές για τη συγκρότηση του Συντάγματος περι τροφῶν δυνάμεως του Σηθ (σημ. 22), και αυτό στη συνέχεια θα αποτελέσει πρότυπο για τα αλφαβητικά και κατά μήνα διατροφικά εγχειρίδια του Ιερόφιλου (σημ. 23) και άλλων ιατρών από τον 11ο αιώνα και ύστερα.

Η Σύνοψις Ιατρική του Λέοντος ενδεχομένως αποτέλεσε πρότυπο για τον Παύλο Νικαίας, ο οποίος πιθανότατα ζει προς τα τέλη του 9ου με αρχές του 10ου αιώνα. Ο Παύλος συντάσσει το υπό τον εκτενέστατο τίτλο έργο Περι πολλῶν καί ποικίλων γενομένων νοσημάτων άναριθμητῶν τε συμπτωμάτων περι τὰ άνθρώπινα σώματα, ποτέ μέν άπό διαφόρων άέρων, ποτέ δέ καί άπ' αὐτῶν. τῆς φύσεως τῆς συνεχούσης τὸ ζῶον πανταχόθεν άναλυομένης, έτι δέ καί διαίτης καί τῶν ποιότητων ὧν γε προσφερομένων (σημ. 24).

Ο Παύλος συγκροτεί μία ευρύτατη ιατρική εγκυκλοπαίδεια που περιλαμβάνει εκατόν τριάντα τρία κεφάλαια, εκ των οποίων έκαστο διαιρείται σε δύο ενότητες:

η πρώτη φέρει τον τίτλο του κεφαλαίου, για παράδειγμα, Περί ίσχιάδος. Στην ενότητα αυτή περιγράφεται εκτενώς κάθε νόσημα, οι αιτιάσεις του και τα συμπτώματα. Ακολούθως η δεύτερη ενότητα, υπό τον τυπικά επαναλαμβανόμενο τίτλο Πῶς οὖν θεραπεύσης, προσφέρει θεραπευτικές οδηγίες μέσω βοτάνων και ζωικών προϊόντων (σημ. 25).

Ο Παύλος είναι αναλυτικότερος του Λέοντος στην περιγραφή των νοσημάτων και των οδηγιών θεραπείας. Η διαφορά στον αριθμό κεφαλαίων μεταξύ των δύο έργων οφείλεται στο γεγονός ότι ο Παύλος ομαδοποιεί κάποια νοσήματα, όπως για παράδειγμα τις ποικίλες μορφές αρθρίτιδας ή τις εντερικές παθήσεις, σε ένα κεφάλαιο και προτείνει κοινές θεραπείες. Η μέθοδος αυτή δηλώνει προφανώς μία εξέλιξη των αντιλήψεων για τις παθήσεις και την αντιμετώπισή τους. Αντίθετα με τον Λέοντα, ο Παύλος επικεντρώνεται στη θεραπεία των ασθενειών και δεν αναφέρεται σε πρόληψη. Θεωρώ ότι το πιο σημαντικό στοιχείο στο έργο του Παύλου είναι ο μεγάλος αριθμός πρώτων υλών από φυτά και ζώα που περιλαμβάνονται στα προτεινόμενα φαρμακευτικά σκευάσματα. Πολλά από αυτά εμφανίζονται για πρώτη φορά μετά τον Ορειβάσιο στο έργο του, ενώ φαίνεται ότι έχει απορρίψει προϋπάρχουσες θεραπευτικές οδηγίες, υπό το πρίσμα της προσωπικής του εμπειρίας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν ο πίνακας περιεχομένων που προτάσσεται του κειμένου και το Προοίμιον του Παύλου. Στον πίνακα περιεχομένων αναφέρονται οι τίτλοι των 133 κεφαλαίων του έργου, οι οποίοι αφορούν τις ονομασίες των ασθενειών και την ανατομική καταχώρησή τους μέσα στο κείμενο. Αποτελεί ένα εύχρηστο ευρετήριο για κάθε γνωστό κατά τον 9ο αιώνα νόσημα και τις θεραπείες του.

Στο Προοίμιον ο Παύλος εμφανίζεται ως αυτόβουλος συγγραφέας, καθώς δεν αναφέρει, όπως άλλοι Βυζαντινοί ιατροί, ότι γράφει το πόνημά του ύστερα από παραγγελία κάποιου ενδιαφερομένου φίλου ή μαθητή του ή προκειμένου να το αφιερώσει στον αυτοκράτορα ή σε κάποιον αξιωματούχο (σημ. 26). Ιδιαίτερη πρωτοτυπία του Παύλου αποτελεί ο επιστημονικός προσανατολισμός του Προοιμίου καθώς παρουσιάζει ως βασική αιτία των νοσημάτων την ατμόσφαιρα και τις αλλαγές του κλίματος που επηρεάζουν τις ανθρώπινες κράσεις: «Ὁ δὲ περιέχων ἡμᾶς ἄηρ ἕξωθεν περικεχυμένος συνεχῶς ἡμῶν τρέπει τὰς κράσεις· θερμότερον ἢ ψυχρότερον ἢ ξηρότερον ἢ ὑγρότερον γινόμενος χαλεπώτατα τίκτει νοσήματα, ὅθεν καὶ ἐπιγίνονται κάταρροι, κυνάγχαι, ῥευματισμοί, βράγχοι, κόρυζαι, βῆχες, περιπνευμονίαι, πλευρίτιδες, στηθῶν πόνοι, ὄξεις πυρετοὶ καὶ τὰ τούτοις ὅμοια» (σημ. 27). Επιπλέον ο συγγραφέας υπογραμμίζει και αναδεικνύει τη σημασία και την προσφορά της ιατρικής στη διάγνωση και τη θεραπεία των

ασθενειών: «ἡ φιλανθρωποτάτη δὲ ἰατρικὴ πολυπλασίονα ὄλων τὰς θεραπείας ἔχει ἀναρίθμητά τε νοσήματα προσηνέγκατο κατὰ τῶν συνειδότην ἐφευρίσκειν» (σημ. 28).

Παρόλο που ο ίδιος γράφει ένα σαφώς επιστημονικό για την εποχή του κείμενο, αποκαλεί την ιατρική τέχνη και όχι επιστήμη, όπως ο προγενέστερός του Αλέξανδρος Τραλλιανός. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι ήδη από την αρχαιότητα, ο Αριστοτέλης περιλαμβάνει την ιατρική μεταξύ των επιστημών (σημ. 29) και στα βυζαντινά λεξικά ο όρος αναφέρεται με την αριστοτελική σημασία, ενώ ως τέχνη προσδιορίζεται ο δόλος (σημ. 30). Η επιλογή του Παύλου δικαιολογείται ενδεχομένως από το γεγονός ότι στην αντίληψή του ο όρος τέχνη αποδίδει αυτό που σήμερα ονομάζουμε τεχνογνωσία, δηλαδή ό,τι αφορά την ιατρική, τη γνώση και χρήση των φυσικών πρώτων υλών, φυτικών και ζωικών, και κυρίως την παρασκευή φαρμάκων από αυτά για τις διάφορες θεραπείες: «ὅθεν τὰ μέγιστα ἡ τέχνη τῆς ἰατρικῆς, διὰ τὸ τὴν ὕλην προισταμένην καὶ τὰς δυνάμεις τῶν βοηθημάτων ἀκριβῶς ἐπίστασθαι, οἷά τε τοῦ κάμνοντος ἦτοι παρόντων ἐτέρων ἰατρῶν, ἔχει τι ἀποκρίνασθαι τὰ τε δυνάμενα βοηθεῖν ἐπὶ τῶν καμνόντων» (σημ. 31).

Όλο το κείμενο του Παύλου χαρακτηρίζεται από τη συστηματική προσπάθεια εφαρμογῆς σωστών θεραπειών, καθώς περιγράφει με λεπτομέρειες τα συμπτώματα κάθε ασθένειας και καταγράφει σε κάθε περίπτωση μία ευρύτατη λίστα ιαματικών πρώτων υλών που με την κατάλληλη μείξη και σύνθεση αποτελούν θεραπευτικά φάρμακα για κάθε νόσημα. Για την καλύτερη προσέγγιση του έργου του Παύλου αναφέρω ένα χωρίο με τις δύο χαρακτηριστικές ενότητες, την περιγραφική και την θεραπευτική, το δέκατο έκτο κεφάλαιο, Περὶ ἡμικρανίας.

«Τί ἐστὶ ἡμικρανία; πόνος ἐστὶν καὶ αὐτὸς περὶ τὸ ἥμισυ μέρος τῆς κεφαλῆς γιγνόμενος καλούμενος δὲ καὶ συνήθης ἡμικρανία. ἐνίοις μὲν ἔξωθεν τοῦ κρανίου αἰσθησις γίνεται, ἐνίοις δὲ εἰς τὸ βάθος τῆς κεφαλῆς διήκει ὁ πόνος. διορίζεται δὲ ἐκάτερον τὸ μέρος τῆς κεφαλῆς δεξιᾶ τε καὶ ἀριστερᾶ, ἀτμώδους θερμοῦ χολώδους κατὰ τὸ στόμα τῆς κοιλίας ἀθροιζομένου ἐν τῷ ἡμικράνω.

»Πῶς οὖν θεραπεύσης. Τὴν μὲν οὖν ὅλην ἐπιμέλειαν ἢ προσεπὶ κεφαλαλγίας εἴρηται ἐπὶ τοσοῦτον ποιήσομαι, ἐμβροχαῖς τε καὶ καταπλάσμασιν δι' ἐλαίου ῥοδίνου ἢ χαμαιμηλίνου ἢ πηγανίνου καὶ τῶν ὁμοίων. ἐνίοτε παραμιγνύων αὐτοῖς χυλὸν ἀειζώου ἢ ἀρνογλώσσου ἢ βάτου ἢ ἀνδράχνης ἢ ἐλξίνης, καὶ καλαμίνθου ἀπόζεμα ἢ ὀριγάνης ἢ ὕσσώπου ἢ γλήχωνος, κρίνου ῥίζαν καὶ νίτρον καὶ λάδανον σὺν οἴνω καταπλάσω· καὶ ὁμοῦ διαιτήσω» (σημ. 32).

Τα ιατρικά συγγράμματα του Λέοντος και του Παύλου φαίνεται ότι επηρέασαν

καθοριστικά τους μεταγενέστερους ιατρούς στο Βυζάντιο. Η αποπομπή κάθε στοιχείου λευκής-αποτροπαϊκής μαγείας ή αλχημείας είναι εμφανής στα έργα τους και ακολουθείται από όλους σχεδόν τους σημαντικούς ιατρούς της μέσης και ύστερης περιόδου, όπως τον Συμεώνα Σηθ (11ος αι.), τον Νικόλαο Μυρεψό (12ος αι.) και τον Ιωάννη Ζαχαρία Ακτουάριο (14ος αι.). Εξαίρεση αποτελεί ο Θεοφάνης Νόννος (10ος αι.), ο οποίος είναι ο τελευταίος Βυζαντινός ιατρός που στο έργο του, την Ίατρικὴ Σύνοψι (σημ. 33), περιλαμβάνει και οδηγίες λευκής μαγείας, ωστόσο οι ιατρικές του συνταγές είναι σαφώς επηρεασμένες από το έργο του Παύλου Νικαίας ενώ στη διάταξη των νοσημάτων ακολουθεί τη μέθοδο του Λέοντος. Ο μεταγενέστερος Βυζαντινός φαρμακοποιός Νικόλαος Μυρεψός, του οποίου το περίφημο Δυναμερόν ἦτοι περὶ συνθέσεως φαρμάκων (σημ. 34) παραμένει ανέκδοτο, χρησιμοποιεί ως βασική πηγή τα συνταγολόγια του Παύλου για τη σύνταξη αυτού του αποκλειστικού χαρακτήρα φαρμακευτικού εγχειριδίου. Τέλος, η επιστημονική θεώρηση των νοσημάτων, η επισήμανση της σημασίας που έχει η ψυχοσωματική ισορροπία για τη βελτίωση της ανθρώπινης υγείας και η εφαρμογή σωστής θεραπευτικής μεθόδου, στοιχεία που διατρέχουν τα έργα του Λέοντος και του Παύλου, είναι εμφανέστατα στα ιατρικά κείμενα του Ιωάννη Ζαχαρία Ακτουαρίου (σημ. 35) κατά την ύστερη περίοδο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο θεολογικός και φιλοσοφικός συσχετισμός, τον οποίον προτάσσει στο έργο του Περὶ ἐνεργειῶν καὶ παθῶν ο Ιωάννης Ακτουάριος, βάσει του οποίου οι ιαματικές ιδιότητες των μερών των ζώων αποδεικνύουν τη θεία ουσία που ενυπάρχει στην ανθρώπινη φύση: «Ἀπόδειξις ἐκ τῶν κατὰ μέρος ἰδιοτήτων τῶν ἀλόγων ζώων, ὅτι ἐν ἡμῖν θεία τις οὐσία» (σημ. 36). Ο συσχετισμός αυτός παραπέμπει σαφώς στη θέση του Μελετίου ιατροσοφιστού που υιοθέτησε και ο Λέων περί της ενιαίας ψυχοσωματικής οντότητας του ανθρώπου, της οποίας η ισορροπία είναι απαραίτητη για την επίτευξη και τη βελτίωση της υγείας του.

Η συμβολή του Λέοντος και του Παύλου στη διαμόρφωση των αντιλήψεων περί ασθενειών και θεραπειών θεωρώ ότι υπήρξε καθοριστική στο Βυζάντιο. Τα κείμενά τους διακρίνονται από αυστηρά επιστημονική δομή και οργανωμένο περιεχόμενο σε ευσύνοπτες ενότητες. Από τα έργα αυτά για πρώτη φορά στη Βυζαντινή περίοδο απουσιάζουν παντελώς οδηγίες και συνταγές λευκής μαγείας και περιάπτων, γεγονός που σηματοδοτεί επίσης μία σημαντική εξέλιξη για την ιατρική όχι μόνο στο Βυζάντιο αλλά γενικότερα στον Μεσαίωνα. Τα ιατρικά βυζαντινά συγγράμματα μετά τον 9ο αιώνα ακολουθούν τα πρότυπα του Λέοντα και του Παύλου. Είναι ευσύνοπτα, περιεκτικά και στην πλειονότητά τους απαλλαγμένα από στοιχεία δεισιδαιμονιών.

Μαρία Χρόνη

Διδάκτωρ Φιλολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών

από Μαρία Χρόνη

Πηγή: archaiologia.gr